

Dr. GORDANA BUJAS

Docent na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu

TRANZICIJSKE ZEMLJE NA PREKRETNICI

UDK 338.92:327

Prethodno priopćenje

Primljeno: 23. veljače 1996.

Sažetak

Gledajući u globalu tranzicijski pomak, vidimo da se proizvodnja stabilizira ili počinje povećavati u onim tranzicijskim zemljama koje su ostvarile najveći napredak u makroekonomskoj stabilizaciji. Te zemlje uspijevaju napredovati u strukturnoj reformi. Nasuprot tome, stalna nazadovanja u nekim drugim zemljama u tranziciji ukazuju na vjerojatnost daljnjeg pogoršanja gospodarskih prilika, zbog nedostatka povećanja napora oko stabilizacije i reforme. U tim zemljama inflacija i budžetski deficiti još su uvijek vrlo visoki, što pridonosi ekonomskoj nesigurnosti i neučinkovitosti, osiromašenju ranjivih socijalnih skupina, odljevu kapitala i produženom vremenu prijelaza na tržišna gospodarstva, što upućuje na zaključak da se veliki dio makroekonomskih prilagodbenih procesa očekuje u budućnosti.

Ključne riječi: tržišno gospodarstvo, tranzicija

1. EKONOMSKO STEZANJE BLIŽI SE KRAJU

Kada su europska i srednjoazijska centralno planska gospodarstva započela svoj prijelaz na tržišna 1980-tih, podstakla su socijalni eksperiment koji nikada prije nije bio pokušao. U godinama nakon toga bilo je mnogobrojnih primjera ogromnih razlika između ciljeva proklamirane ekonomske politike i stvarnih postignuća. Bilo je velikih padova u proizvodnji i dohotku praćenih padom životnog standarda i problemom rastuće nezaposlenosti.

Nakon euforije općih političkih i ekonomskih promjena slijedilo je otrežnjenje, opće osiromašenje, gubitak osobne sigurnosti i slabi izgledi bitnog poboljšanja blagostanja u predvidivoj budućnosti. Novom raslojavanju relativnog egalitarnih društava pridonijela je i vrlo velika razlika dohodaka i

bogatstava, što predstavlja dodatni izvor socijalne napetosti. Organizirani kriminal i rastući val zločina, što prije nije bila svakodnevna pojava, povećali su društvena opterećenja u mnogim tranzicijskim zemljama. Međutim, bez obzira na sve negativne pojave koje prate tranzicijske zemlje potrebno je istaknuti ono što je najvažnije. Sa stajališta dugoročnih izgleda, prevaljen je značajan put u mnogim zemljama za ostvarivanje institucionalnih promjena potrebnih za funkcioniranje tržišnih gospodarstava. Procjene govore da bi sredine 1990-tih mogle biti godine kada se ekonomsko stezanje bliži kraju u većini tranzicijskih zemalja.

Najveći broj zemalja u tranziciji uspijeva napraviti stvarne napretke u strukturnoj reformi. U mnogim zemljama cijene većinom određuje tržište i međunarodna razmjena se liberalizira. Privatizacija se ubrzano provodi u mnogim, ali ne i u svim zemljama. Taj proces treba još više ubrzati, naročito kad se radi o velikim poduzećima koja su do sada nejednako napredovala. Postoji potreba za jačanjem financijskog sektora; za postavljanjem legalne okosnice prava vlasništva; za djelotvornijim stečajnim procedurama i za odgovarajućim socijalnim programima. Socijalni programi moraju biti tako koncipirani kako bi štitili one kojima je pomoć stvarno potrebna, uz istodobno zadržavanje sveukupnih izdataka na razinama koje je moguće fiskalno podržati.

Kako bi se prevladao period dok ne započne gospodarski rast, potrebno je da međunarodne financijske institucije, razvijene industrijske zemlje i privatni sektor pružaju financijsku pomoć u obliku zajmova i olakšica pri otplati duga. Više pomoći bit će potrebno zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, ali ona neće donijeti velike koristi ako se ne provedu odgovarajuće makroekonomske i reformske politike.

2. IZGLEDI SE POČINJU ŠIRITI U ISTOČNOJ EUROPI

Pokazatelji govore da istočna Europa ima najviše izgleda za transformaciju u tržišna gospodarstva.

Transformacija u tržištu gospodarstva ozbiljno je započela u istočnoj Europi 1989. godine, pa je i prijelaz najviše napredovao u tim zemljama.

Poljska koja je uvela temeljite ekonomske promjene, šok terapiju 1990. godine, izgleda da je na putu oporavka. Ona je prva od zemalja u tranziciji koja je ostvarila značajni porast proizvodnje. Realni bruto domaći proizvod podstaknut rastom u već širokom privatnom sektoru pokazao je povećanje od 4 posto u 1993. i 5% u 1994. godini. Rumunjska je također rasla u 1993. i u 1994. godini, zahvaljujući dobrim rezultatima u poljoprivredi i stabilizaciji industrijske proizvodnje. Međutim, kako je prodaja industrijskih proizvoda stagnirala iza proizvodnje, došlo je do velikih povećanja zaliha, financijskih labavom monetarnom politikom. To je predstavljalo znatnu poteškoću, sa kojom se Rumunjska suočila krajem 1993. godine.

Albanija bilježi ekonomski rast u 1993. godini zahvaljujući napretku u strukturnoj reformi, posebno u poljoprivrednom sektoru, graditeljstvu i servisnim uslugama. U poljoprivrednom sektoru došlo je do značajnijeg oporavka zahvaljujući velikom dijelu privatizacije tog sektora. Albanija je objavila sveobuhvatni reformski program sa međunarodnom financijskom podrškom, pa se čini da je nakon jednogodišnjeg sloma proizvodnje i kretanja prema hiperinflaciji, to ipak zaustavljeno.

EUROPSKE ZEMLJE U TRANZICIJI: RAST BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA, 1991-1995.

(Godišnje promjene u postotku)

	Bruto domaći proizvod ^a				Prognoza
	1991.	1992.	1993.	1994.	
1. Albanija	-27,7	-9,7	11,0	7,4	6,0
2. Bugarska	-11,7	-5,7	-1,5	0,2 ^b	2,0-2,2
3. Bosna i Hercegovina	-	-	-	-	-
4. Hrvatska	-20,9	-9,7	-3,7	0,8	4,0
5. Češka Republika	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	3,7
6. Mađarska	-11,9	-4,3	-2,3	2,0	0,1
7. Poljska	-7,0	2,6	3,8	5	5
8. Rumunjska	-12,9	-8,2	1,3	3,5	4,2
9. Slovačka	-11,2	-7,0	-3,2	4,8	4,5-5
10. Slovenija	-8,1	-5,4	1,3	5,0	5,0
11. Nova Makedonija ^c	-12,1	-13,4	-14,1	-7,2	0,8
12. Jugoslavija ^c	-11,2	-26,2	-27,7	6,5	7,0
Istočna Europa	-11,5	-6,0	-1,7	3,7	4,2
Srednjeeur. tranz. zemlje	-9,5	-1,1	1,3	4,1	4,1
Južnoeur. tranz. zemlje	-13,4	-12,1	-5,9	3,2	4,4
13. Armenija	-8,8	-52,3	-14,8	-2,0	-
14. Azerbejdžan	-0,7	-22,6	-23,1	-22,0	-
15. Bjelorusija	-1,2	-9,6	-9,5	-20,0	-(5-7)
16. Gruzija	-20,1	-40,3	-39,4	-30,0	-
17. Kazahstan	-11,8	-13,0	-12,9	-25,0	-
18. Kirgistan	-4,2	-16,4	-16,4	-26,0	-
19. Moldavija	-18,7	-28,3	-4,8	-30,0	-
20. Ruska Federacija	-12,8	-19,2	-12,0	-15,0	-9,0
21. Ruska Federacija ^d	-14,3	-22,0	-13,0	-16,0	-
22. Tadžikistan	-8,4 ^d	-31,0 ^d	-17,3	-12,0	-
23. Turkmenistan ^d	-4,7	35,8	10,0	-	-
24. Ukrajina	-11,6	-13,7	-14,2	19,0	-

Nastavak na slijedećoj stranici

Nastavak tablice

25. Uzbekistan	-0,5	-11,1	-2,4	-4,0	-
Zajednica nezavisnih država	-11,5	-17,8	-11,5	-16,0	-
26. Estonija	-10,0	-14,2	-8,6	- ^c	-
27. Litva	-10,4	-34,9	-14,9	-2,2	-
28. Litvanija	-13,1	-39,3	-27,1	-6,5 ^b	-
Baltičke zemlje	-11,5	-32,5	-17,5	-3,7	-
Ukupno zemlje u tranziciji	-11,6	-15,2	-9,4	-10,2	-
29. Područje bivše Ist. Njemačke	-19,2	7,8	5,8	8,9	9,0

Izvor: *Economic Survey of Europe in 1994.- 1995.*

* Državne statističke publikacije i statistički ured povezan sa Ekonomskom komisijom za Europu pri UN - u (UN/ECE). Prognoze međunarodnog monetarnog fonda za Albaniju. Skupni podaci za istočnu Europu baltičke države i sve države u tranziciji predstavljaju proračune Ekonomske komisije za Europu pri UN-u (UN/ECE) bazirane na veličinama iz 1992. godine te nekim procjenama nedostatnih veličina. Prognoze za 1995. godinu predstavljaju prognoze državnih instituta koji se bave proučavanjem konjuktivnih ciklusa.

a Bruto domaći proizvod - ukoliko nije drukčije naznačeno.

b Podaci samo za razdoblje od siječnja do rujna

c Bruto materijalna proizvodnja

d Neto materijalna proizvodnja

e Prognoza Ekonomske komisije za Europu pri UN-u (UN/ECE) bazirana na preliminarnim indikatorima centralnog estonskog statističkog ureda 10. 3. 1995. Bruto domaći proizvod za period siječanj - rujna iznosio je -3 posto.

Češka je dostigla dno svog stezanja u 1993. godini, sa svijetlijim izgledima u 1994. godini. Slično kao Slovačka i njezina je proizvodnja trpjela od razvrgnuća Češke i Slovačke federalne Republike. Proizvodnja je također pala u Mađarskoj u 1993. godini, premda je industrijska proizvodnja rasla za 4 posto, što je prvi znak da se prikupljaju snage oporavka. Mađarska poljoprivreda zaostaje za početkom rasta zbog nepovoljnih vremenskih uvjeta, ali još više zbog poteškoća u poljoprivrednoj reformi posebno zbog nesigurnosti u vlasništvu nad zemljom. Stopa pada bruto domaćeg proizvoda usporena je u Bugarskoj i Slovačkoj.

Značajni su pokazatelji zemalja nasljednica SSSR-a. Važnost preokreta u stezanju proizvodnje ovih zemalja ne smije se potcijeniti. One su izgubile 20 - 30 posto svog predtranzicijskog bruto domaćeg proizvoda i 30 - 50 posto svoje industrijske proizvodnje, sa još većim padom bruto kapitalnih dobara. Prognoze govore, da mnoge od ovih zemalja neće popraviti svoje prethodno dostignute razine gospodarske aktivnosti, do kraja stoljeća.

Glavni politički izazov svim zemljama u tranziciji bio je smanjenje i kontrola inflacije.

ZEMLJE U TRANZICIJI: PROMJENE INDEKSA POTROŠAČKIH CIJENA OD 1991.- 1994.

(Godišnje promjene u postotku)

	Godina			
	1991.	1992.	1993.	1994.
1. Albanija	104,0	266,0	85,0	22,6
2. Bosna i Hercegovina	-	-	-	-
3. Bugarska	254,3	79,4	72,9	96,0
4. Hrvatska	123,0	665,5	1.517,5	97,6
5. Češka	56,7	11,1	20,8	16,0
6. Mađarska	36,0	23,0	22,5	19,1
7. Poljska	71,1	42,2	34,6	33,3
8. Rumunjska	161,1	210,4	256,0	136,8
9. Slovačka	61,2	10,0	23,2	13,4
10. Slovenija	117,7	201,3	32,3	19,9
11. Nova Makedonija	-	1.690,7	349,8	118,9
12. Jugoslavija	120,0	8.990,0	22.E+14	3,1 ^a
13. Armenija	140,0	800,0	1.820,0	4.960,0
14. Azerbeđan	112,0	939,0	1.113,0	1.780,0 ^b
15. Bjelorusija	99,0	970,0	1.190,0	2.220,0
16. Gruzija	79,0	746,0	1.278,0	-
17. Kazahstan	115,0	1.510,0	1.663,0	1.880,0
18. Krigistan	113,0	1.089,0	1.194,0	280,0
19. Moldavija	114,0	1.109,0	1.183,0	490,0
20. Rusija	100,0	1.468,0	875,0	303,0
21. Tadikistan	113,0	907,0	2.136,0	240,0 ^b
22. Turkmenistan	112,0	770,0	1.631,0	2.710,0
23. Ukraina	94,0	1.650,0	4.735,0	876,0
24. Uzbekistan	97,0	415,0	1.232,0	1.550,0
25. Estonija	263,0	1.073,0	89,0	47,6
26. Latvija	172,0	949,7	109,0	35,8
27. Litva	216,4	1.620,0	410,7	72,0

Izvor: Economic Survey of Europe in 1994.- 1995.

a Prosinac 1994. u odnosu na veljaču 1994. godine.

b Maloprodajne cijene.

Dio inflacije bio je tranzicijskog karaktera i neizbježan. U 1993. godini on je uključivao porast cijena zbog uvođenja modifikacije poreza na dodatnu vrijednost (VAT), što je rezultiralo većim razinama poreza uplaćivanih od krajnjih potrošača. VAT je uveden u Češkoj i Slovačkoj u siječnju, a u Poljskoj i Rumunjskoj u srpnju 1993. godine. Mađarska, gdje

je VAT bio na snazi već nekoliko godina, eliminirala je neka prijašnja izuzeća od VAT-a, što je dovelo do više prosječne porezne stope početkom 1993. godine. Bugarska je prihvatila VAT 1993. godine, s tim da se realizira od travnja 1994. godine.

Povećanju cijena u svezi s uvođenjem VAT-a pripisuje se skoro polovica godišnje inflacije u Češkoj i Slovačkoj, a 1/3 u Mađarskoj. Međutim u drugim zemljama veći dio inflacije bio je ukorijenjen mnogo dublje, u strukturi cijene koštanja i potražnje, na što upućuje porast stope minimalnih plaća. U takvim slučajevima inflacija nije bila samo prolazna pojava.

Makroekonomska politika značajno je pridonijela tijeku inflacije. Visoki proračunski deficit zajedno sa neodrživim vladinim trošenjem bili su djelomično odgovorni u 1993. godini za pohranjivanje inflatornih pritisaka u Bugarskoj, Mađarskoj i Slovačkoj. Vladini izdaci u Bugarskoj i Mađarskoj rasli su 1992. i 1993. godini i zbog uvođenja financijskih spasilačkih operacija, s ciljem da se olakša komercijalnim bankama nošenje teškog tereta neučinkovitih zajmova iz prvog perioda tranzicije. Situacija u Bugarskoj naglo se pogoršala 1993. godine, kada je u javni sektor bila ponovo uvedena indeksacija plaća, kompezirajući za 90 posto povećanje potrošačkih cijena. To je rezultiralo proračunskim deficitom, od preko 11 posto bruto domaćeg proizvoda.

Inflacija je bila najopasnija u Rumunjskoj, gdje su se produžile direktne i indirektno dotacije državnim poduzećima, a novac je tiskan za financiranje deficita. Pred kraj 1993. godine Rumunjska je donijela novi makroekonomski stabilizacijski program, koji je podržao Međunarodni monetarni fond sa stand by aranžmanom.

Inflacija koja se ponovno pojavila u Češkoj i Slovačkoj 1993. godine, bila je privremena pojava zbog uvođenja VAT-a. Češka Republika završila je godinu sa balansiranim proračunom i sa očekivanjima da će na tom putu ostati i ubuduće. Uspjeh Češke Republike u obuzdavanju proračunskog deficita i održavanju relativno niskih stopa inflacije potpomognut je striktnom politikom dohotka, koja je bila sprovedena od samog početka tranzicijskog procesa. U srpnju 1993. godine Češka Vlada ponovno je uvela kontrolni porez na plaće (koji se primjenjivao od 1991. ali je olakšan u siječnju 1993.), koji je vrlo visoko kažnjavao povećanje plaća iznad propisanih razina.

Stanje je bilo potpuno drukčije u Slovačkoj, gdje su se pojavili problemi slični onima u Mađarskoj i Bugarskoj. Fiskalni deficit Poljske se smanjio, jer su se povećali prihodi od poreza, zahvaljujući poboljšanju gospodarskih prilika u zemlji. Preliminarni proračunski deficit za Poljsku u 1993. godini je predskazivan sa 3,4 posto bruto domaćeg proizvoda.

3. REFORMA VLASNIČKIH PRAVA

Potrebno je naglasiti da u konačnosti, niti su ekonomske mjere stabilizacije niti stope ekonomskog rasta mjere progresa za ekonomsku tranziciju. Reforma vlasničkih prava korjenitija je promjena nego što je to formiranje novih privatnih poduzetnika. Neke od zemalja u tranziciji postigle su značajan napredak u dijelu proizvodnje i zapošljavanja koji se pripisuju privatnom sektoru. Posebno u Poljskoj 60 posto zaposlenja i oko 50 posto bruto domaćeg proizvoda pripadalo je u 1993. godini privatnom sektoru. Premda se podaci ne mogu u potpunosti uspoređivati sa svim zemljama zbog razlika u obračunavanju i statističkim metodama, izgleda da je više od 1/3 bruto domaćeg proizvoda proizvedeno u privatnom sektoru u Češkoj i Slovačkoj Republici tijekom 1993. i oko 1/4 u Rumunjskoj i Mađarskoj. U slučaju Mađarske, broj privrednih organizacija kao pravnih osoba (tj. korporacija) umnožio se više od 7 puta od 1988.-1993.; što daleko nadmašuje dvostruki broj svih drugih oblika organizacija u tom istom periodu.

Privatizacija je slijedila dva glavna smjera: privatizaciju državnih poduzeća i stvaranje novoosnovanih privatnih tvrtki. Privatizacija velikih državnih poduzeća je išla sporije od očekivanja unatoč određenog napora. Neke od glavnih zapreka bile su loše financijsko stanje i zastarjela oprema u poduzećima što je smanjivalo njihovu privlačnost kod investitora, te opća nestašica domaćeg privatnog kapitala.

Bilo je također različitih pristupa za transfer vlasništva iz državnih ruku. Nakon određenih oklijevanja, ipak su sve zemlje sa područja istočne Europe koptirale za neki oblik "masovne privatizacije" svojih velikih poduzeća. Po jednoj verziji ovog pristupa malim privatnim ulagačima se daju preferencijalni uvjeti za sticanje udjela u poduzećima. Druge sheme masovne privatizacije nude participaciju svom odraslom stanovništvu u zemlji. Vrlo važan faktor u razmatranju mjerodavnih državnih stvaralaca ekonomske politike o pristupu predstavlja kompletiranje prvog plana "voucher privatizacije" u bivšoj Čehoslovačkoj u kojoj su voucheri, koji mogu biti zamijenjeni za ekuity shares (obične dionice) u privatnim tvrtkama, bili podjeljeni stanovništvu. Češka Republika je počela drugi val voucher privatizacije u 1993.; a Mađarska je objavila masovni program privatizacije početkom 1994. Očekuje se da će Poljska i Rumunjska također započeti svoje programe masovne privatizacije a po svemu izgleda da će ih Bugarska slijediti u njihovom primjeru.

1993. godine privatizacija je po prvi puta bila uvedena u neke sektore dugo smatrane "osjetljivim". Premda su se nove privatne banke već pojavile u svim zemljama istočne Europe, dvije velike državne banke bile su privatizirane u Poljskoj a praktično sve češke i slovačke banke bile su djelomično privatizirane u prvom valu voucher privatizacije, koja je bila dovršena 1993. Mađarska je bila prva zemlja u srednjoj i istočnoj Europi koja je privatizirala komunikacije, nacionalne telekomunikacijske tvrtke, a izgleda da će nastaviti i sa privatizacijom drugih komunikacija. Pojavilo se

također bujanje novih privatnih tvrtki. Mnoge od njih proizašle su iz tzv. "male privatizacije", kada je država prodala male prodavaonice, servisne radionice, restorane i prehrambene tvrtke, taksi vozila, iznajmljivanje vozila itd. Međutim, ovaj proces bio je koncentriran uglavnom u servisnom sektoru ili istiskivanjem državnog vlasništva kroz konkurenciju kao u slučaju veletrgovina i trgovina na malo, ili nudeći servise koji nisu prije postojali kao što su financijski konsulting i druge poslovne usluge. Relativno vrlo malo novih privatnih tvrtki se pojavilo u proizvodnom sektoru. Nova privatna poduzeća općenito se sučeljavaju sa ozbiljnim teškoćama posebno za mobilizaciju financiranja svoje ekspanzije, jer je njihov privatni izvor financiranja, bankarski sustav, još uvijek slab. Poduzeća koja su relativno jača obično oforme veze sa inozemnim partnerima ili tržištima.

Ovdje treba uzeti u obzir i važnost geografskog položaja. Centralno europske zemlje (posebno Češka Republika i Mađarska, a u manjoj mjeri Slovačka i Poljska) smještene su blizu važnih tržišta zapadne Europe i dijela kulturne i druge tradicionalne veze sa svojim susjedima. Zapadno granična područja Češke Republike i Mađarske prolaze i zbog toga ubrzani proces svoga razvoja. Budući da su sposobne nuditi dobro obučenu i obrazovanu radnu snagu uz 1/10 plaće susjedne Austrije i Njemačke, one su privlačne za povećani dotok stranih ulaganja. Stoga su razvijeni susjedi znatan broj svojih većih i manjih poslovnih aktivnosti premjestili na ova nova i atraktivna tržišta. Cvate također i malogranična trgovina.

4. GDJE JE HRVATSKA U TRANZICIJSKOM PROCESU

Hrvatsko gospodarstvo oslabljeno ratom ušlo je u razdoblje hiperinflacije, čije je razorno djelovanje iskrivilo tržišne signale i kriterije uspješnosti poslovanja. To je imalo za posljedicu daljnji pad društvenog proizvoda, dohotka i domaće agregatne potražnje. Domaći novac prestao je vršiti funkciju mjere vrijednosti i nosioca štednje i funkciju platežnog sredstva.

Da bi ostvarila gospodarsku djelotvornost i političku demokratičnost, koji u krajnjoj liniji demantiraju kvalitetu ljudskog življenja, Hrvatska je trebala stvoriti odgovarajuće makroekonomsko okruženje, u kome se na tržišnim osnovama može formirati akumulaciju i alocirati investicije. I premda je zbog još nerazvijene institucije financijskog tržišta najveći dio posla pred nama i upozorava nas da treba brže i odlučnije krenuti u ostvarivanje druge faze stabilizacijskog programa, ipak je potrebno istaknuti da smo u novije vrijeme učinili značajan korak naprijed.

Zaustavljanje hiperinflacije nametnulo se kao prvenstvena zadaća u sprječavanju kolapsa privrede i u uspješnoj transformaciji gospodarstva na tržišni sustav. Za početak razvoja bilo je potrebno "slomiti" inflaciju i stabilizirati privredna kretanja.

Politiku ekonomske stabilizacije, koja se u Hrvatskoj provodi od listopada 1993. godine, potrebno je promatrati u okviru tog konteksta.

Djelotvornost te politike najbolje pokazuje ocjena stabilizacijskog programa vodećih poslovnih ljudi iz najvažnijih sektora hrvatskog gospodarstva, čija poduzeća stvaraju pretežni dio društvenog proizvoda Republike Hrvatske.¹

Privrednici visoko ocjenjuju rezultate u području stabilizacije cijena i obuzdavanja inflacije, ali smatraju da je to preskupo plaćeno, uz nepovoljne utjecaje na privredni razvoj. U listopadu 1993. godine inflacija je "srušena" sa 38,7 posto na 1,4 posto u studenom. Obaranje inflacije unijelo je stabilnost u poslovanje, likvidiralo inflatorna očekivanja i omogućilo planiranje u realnim izrazima. U prosincu 1993. godine došlo je do deflacije od 0,5 posto i ona karakterizira skoro cijelu 1994. godinu. Pojavila su se mišljenja da je cijena stabilnosti dosta visoka i da politika nulte inflacije ima negativnih implikacija na razvoj. Prevladalo je mišljenje da bi jedna umjerena i kontrolirana inflacija bila prihvatljiva za oživljavanje investicija i razvoj i da bi razdoblje smirenih cijena trebalo iskoristiti za strukturno prilagođavanje, kako se pritajeni strukturni generatori inflacije ne bi aktivirali.

Uspostavljanje relativno fiksnog deviznog tečaja i visokog stupnja unutarnje konvertibilnosti također je veliki rezultat stabilizacijske ekonomske politike. Hrvatska je uvela novu novčanu jedinicu kunu sa tečajem 3,7 kuna za 1 njemačku marku. Izvozni sektori gospodarstva ocjenjuju da je tečaj kune precijenjen u odnosu na valute zemalja naših značajnih vanjskotrgovinskih partnera. Precijenjenost tečaja slabi domaću konkurentnost i izvoz, a pospješuje uvoz i odliv deviza iz zemlje. Iako je devizna likvidnost zadovoljavajuća, realan tečaj važan je za motivaciju izvoznika, tehnološki razvoj i konkurentnost na svjetskom tržištu. Bržim rastom uvoza od izvoza u posljednjim mjesecima trgovinski deficit u Hrvatskoj u 1994. godini povećao se na oko jednu milijardu dolara, s tendencijom daljnjeg rasta u 1995. godini, kada je udvostručen.

Što se tiče fiskalne politike, kritike se odnose na opseg izdvajanja iz dohotka poduzeća koje je prešlo kritičnu granicu, što ugrožava razvojne mogućnosti. Ocjena je da stopa poreza na dobit nije visoka, ali je velika manjkavost sistema što nije predvidio poreske olakšice ili potpuno oslabavanje od poreza onog dijela dobiti koji se reinvestira. Kruto oprezivanje dobiti poduzeća ne potiče razvojne napore.

Uloga monetarne politike u smirivanju cijena bila je značajna. Pad cijena industrijskih proizvoda u 1994. godini u odnosu na prethodnu 1993. godinu iznosio je 5,5 posto, a cijena na malo 3,0 posto. Međutim, kod monetarne politike nametnulo se pitanje koliko je pretjerana rigidnost u upravljanju novčanom masom ugrozila normalno poslovanje poduzeća.

1 Ocjena je rezultat ankete Privrednog vjesnika koja je provedena na temu Poslovna očekivanja za nastupajuću 1995. god., a koju su analizirali dr. Žarko Primorac i dr. Željko Rohatinski. (Privredni vjesnik, broj 2876)

Iako je antiinflacijska politika u 1994. godini bila odlučujuća za prekid dugoročnih nepovoljnih tendencija u hrvatskom gospodarstvu treba reći da je stabilizaciju cijena, uz istodobnu remonetizaciju bilo moguće postići uz konstelaciju odnosa između ključnih makroekonomskih varijabli kakva je bila na vrhu inflacijskog vala, da bi se ta konstelacija počela polako mijenjati u svom prirodnom smjeru. To znači, međusobna dugoročna nekonzistentnost visokog rasta novčane mase, stabilnosti tečaja na deviznom tržištu i stabilnosti cijena. Zato je Međunarodni monetarni fond u okviru stand by aranžmana inzistirao na čvrstom limitiranju neto domaće aktive bankovnog sustava uz istodobno delimitiranje kamatnih stopa. Ovakav restriktivni pristup je jedan od predujeta ključnih komponenti koja treba inducirati prijelaz dosadašnje pretežno antiinflacijske u kompleksniju stabilizacijsku politiku. I dok zaustavljanje hiperinflacije u uvjetima remonetizacije nije dovelo do značajnih promjena u strukturi gospodarstva, direktna monetarna ograničenja povezana sa nemogućnošću parafiskalne preraspodjele sredstava monetizacijom deficita, dovesti će do određene realokacije novčanih sredstava između ekonomskih entiteta, njihovog međusobnog diferenciranja i postupnog uspostavljanja nove gospodarske strukture, sposobne da funkcionira u uvjetima niske inflacije. Tvrdnja da je zaustavljanje inflacije samo prvi korak na putu stabilizacije stoji. Iza njega slijedi drugi teži put restrukturiranja, što znači osposobljavanje i samoosposobljavanje ekonomskih entiteta da uspješno funkcioniraju u neinflacijskim uvjetima na tržištu. Na postojećoj strukturi hrvatskih poduzeća i nacionalne ekonomije kao cjeline teško se može pokrenuti dinamičan i održivi gospodarski rast, bez kojeg nema rasta plaća i standarda, rješavanja nezaposlenosti, pa ni trajne gospodarske i socijalne stabilnosti.

Makroekonomska stabilizacija donosi većini u društvu lako raspoznatljive koristi, pa lakše dobiva i podršku. Strukturne promjene mnogima oduzimaju nasljeđena prava, privilegije i navike, a do vidljivih koristi od promjena dolaze sporije, pa su otpori, strahovi i neizvjesnosti veći, poruka je sudionika dubrovačkog skupa Prve konferencije o ekonomijama u tranziciji. Konferenciju je organizirala Narodna banka Hrvatske i stručnjaci Svjetske banke koja je ocjenom 4,02 uvrstila Hrvatsku među četiri najuspješnije od 26 tranzicijskih zemalja. Višu ocjenu imaju samo Slovenija 4,16, Poljska 4,14 i Mađarska 4,11. Zajednički zaključak sa skupa je da se ne smije posustati, a najmanje odustati, jer se u posustajanju mogu izgubiti već postignuti rezultati. Problema i poteškoća će biti, ali u radu oni će se savladati i pronaći će se rješenja.

Predviđanja Svjetske banke da bi Hrvatska u stabilnim vanjskim okolnostima mogla u 1995. godini ostvariti rast nacionalnog dohotka po stopi od 6,5 posto upućuju na postupni ali znatni rast investicija u obnovu i proizvodnju. Potreba za investicijama bit će determinirana odgovarajućom makroekonomskom podrškom. To znači da je potrebno mjerama ekonomske politike držati na uzdi osobnu potrošnju, kontrolom plaća u javnom sektoru (među korisnicima državnog proračuna i državnih fondova) i poticati domaću štednju. U Hrvatskoj je potrebno povećanje investicija u privatnom

sektoru i u javnom sektoru. U privatnom sektoru to se postiže namjenskim olakšicama ali i indirektno povećanjem financijske discipline i brzim restrukturiranjem gubitaka. U javnom sektoru vlada je ta koja utječe na preraspodjelu rashoda s tekuće potrošnje na kapitalne vrijednosti.

Unatoč brojnim kritikama na račun stabilizacijskog programa hrvatske vlade, mora se priznati da je ona uspješno provela prvu fazu, zaustavila inflaciju, što je pretpostavka normalnog dugoročnog poslovanja. Počeo je oživljavati poduzetnički duh, koji doduše nailazi na različite teškoće i ograničenja. Stoga nije čudno što su se prema Hrvatskoj počele otvarati međunarodne financijske institucije, prije svega Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, ali i neki privatni vlasnici kapitala koji smatraju da bi moglo biti isplativo investirati u Hrvatskoj. Oporavak hrvatskog gospodarstva je započeo, i za njegov uspješni nastavak nakon inflacijskih, očekuju se stabilizacijski pomoci. Za njihovu uspješnu provedbu potreban je mir, kojeg donosi dugo očekivani prestanak rata, za kojeg vjerujemo da je sa daytonskim sporazumom na vidiku.

4.1. Kapital i kako ga alocirati

Završetak druge faze stabilizacijskog programa preduvjet je za stabilan gospodarski rast, koji bi u slijedećim godinama trebao rezultirati stopom od šest do sedam posto godišnje, uz stabilne cijene s mjesečnom inflacijom od dva do tri posto. Da bi se to postiglo potrebno je poticati restrukturiranje ne samo tehnološko, nego i financijsko i kadrovsko. Sigurno je da će proces restrukturiranja ići onim tempom kojim financijska sredstva domaća i inozemna dozvoljavaju. Pri tome treba imati u vidu da se stabilnost, restrukturiranje i rast nalaze u odnosima međuovisnosti i međudjelovanja.

Dotok financijskih sredstava uz pretpostavku mira, trebao bi se povećati već iduće 1996. godine i to iz nekoliko izvora. Povećanje izvoza i usluga kroz turizam i promet, trebao bi biti onaj izvor financijskih resursa koji je izravno povezan sa gospodarskim rastom. Drugi izvori kao što su razni oblici dugoročnog stranog kapitala čiji vlasnici smatraju da bi bilo profitabilno investirati u Hrvatsku i domaćeg, povlačenje devizne štednje naših građana iz kućne štednje i inozemstva, trebali bi biti tako alocirani da podstaknu gospodarski rast. Sigurno je da će se uz pretpostavku mira, već iduće godine postaviti pitanje, ne imamo li dovoljno kapitala, nego kako taj kapital profitabilno alocirati odnosno trošiti.

Dobra investicija odbacuje prinos koji je veći od cijene kapitala. Prinos ovisi o profitu, a profit pak o relativnoj cijeni. Odnos cijena je stoga ključna odrednica sposobnosti neke ekonomske aktivnosti da plaća cijenu u prošlosti investiranog kapitala. Najvažnije je, stoga, da se tijekom 1996. godine u Republici Hrvatskoj tržištima dopusti da počnu uspostavljati takve odnose cijena koji će usmjeravati investicijske odluke prema aktivnostima sposobnima da dugoročno plaćaju cijenu kapitala. Posebno se to odnosi na odnose domaćih i inozemnih cijena, koji su povezani s izvozom, uvozom i tečajem. Konkretno: povećanje deviznog priljeva u

kratkom se roku mora očitovati u nominalnoj aprecijaciji tečaja i/ili monetarnoj ekspanziji zbog otkupa deviza, i/ili rastu odljeva (uvoz, turizam i putovanja naših građana u inozemstvo, naša ulaganja u inozemstvo). S prilično velikim stupnjem sigurnosti može se predvidjeti da će sve tri veličine reagirati već tijekom iduće godine. Pri tom je važno i to da se sav pritisak ne svali samo na jednu od tih veličina. Primjerice, sprječeli li se nominalna aprecijacija tečaja i povećala li se zaštita domaćeg tržišta kako bi se "kontrolirao" uvoz, sav će se pritisak očitovati u pretjeranom rastu ponude novca. Ona bi pak izazvala porast opće razine cijena, a zbog toga bi došlo do hirovitih i kratkoročnih promjena relativnih cijena. Tako bi bio uništen osnovni parametar za donošenje kvalitetnih investicijskih odluka.²

Mišljenja smo da bi dugoročna makroekonomska politika trebala biti temeljena barem na djelomičnom prihvaćanju nominalne aprecijacije tečaja i rasta uvoza, a isto tako i na restrukturiranju onih proizvodnji koje nisu međunarodno konkurentne. Kod izvoza treba poticati one proizvodnje roba i usluga koje su međusobno konkurentne, a restrukturirati sve one koje i uz ravnotežni tečaj izvoze sa gubitkom.

Sigurno je da će se prestankom rata kao preduvjetom dotoka kapitala i širenja tržišta zaustaviti silazni trend u hrvatskom gospodarstvu (stopa rasta, nelikvidnost, progresija proračunskog deficita) i utjecati na porast stope gospodarskog rasta već u narednim godinama. Ipak nameće se važno pitanje, tko je taj tko će donositi investicijske odluke. Ne tako davna prošlost pokazala nam je što se događa kada je država alokator kapitala, pa to upozorava na opasnost i oprez. S druge strane tržišna orijentacija i teške posljedice rata u hrvatskom gospodarstvu nameću nemogućnost nekog "čistog" rješenja. Sigurno je da će država u početku obnove biti onaj alokator koji će voditi računa o prostornom ujednačavanju mogućnosti za budući ekonomski rast, no ta njezina uloga treba biti determinirana prostorom, trajanjem i karakterom njezine uloge. To pokazuje proces restrukturiranja koji je započeo u bankarstvu i koji bi trebao jamčiti tržišnu orijentaciju nove ekonomske strukture, do čega dovodi i promjena bankarskih principa na plasman proračunskih sredstava za obnovu i razvitak. Primjer je transformacija hrvatske kreditne banke za obnovu (HKBO) koja je osnovana 1992. godine s ciljem da financira obnovu. Zakonom o transformaciji u pravu banku poslovnog bankarstva, ta banka bi trebala preuzeti financiranje izvoza, osiguranje od nekomercijalnih rizika, te plasman investicijskog kapitala. Zakon toj banci daje mogućnost da se koristi i drugim izvorima sredstava osim proračuna, a to znanči izdavanjem obveznica, uzimanjem kredita u zemlji i inozemstvu i prihodovanjem premija osiguranja za izvozne poslove. Novac koji bi se iz proračuna slijevao u gospodarstvo koristilo bi se tako, da privreda ima već koristi, jer će i briga o povratu

2 Šonje V.; Opasnost kontroliranog uvoza, Poslovni svijez poduzeća, Večernji list 29.11.1995.

novca biti veća, a državni troškovi manji. Kako je do sada HKBO za razliku od ostalih banaka bila priključena na državni proračun, banke su pozajmljivale sredstva od nje i najčešće ih koristila za vlastitu likvidnost, držeći ta sredstva na računima i hvatajući vlastitu zaradu. Najbolji primjer za to je nemogućnost kreditiranja brodogradnje, značajne izvozne grane u Hrvatskoj. Kako u poslijeratnoj obnovi uloga države jača, postavlja se pitanje nije li transformacija HKBO-a u suštini transformacija jedne državne banke u drugu državnu banku. Prevladava mišljenje da pokušaj transformacije, a njega će slijediti još tri do četiri banke treba podržati, već i zbog toga što se HKBO daju mogućnosti korištenja i drugih izvora sredstava osim proračuna, pa bi to moglo dovesti do povećane ponude srednjoročnih i dugoročnih kredita uz nižu kamatnu stopu, za razliku od sadašnje ponude kratkoročnog kapitala koja je opterećena visokom cijenom.

Kažimo na kraju, da je u procesu restrukturiranja vrlo važna privatizacija, čiji je zakon u izradi i do njegovog donošenja trebale bi se ispraviti sve nepravilnosti iz prvog kruga privatizacije i razvoj nove proizvodne strukture, koja će rezultirati novim radnim mjestima, odnosno visokim stopama zaposlenosti.

Smanjenje udjela države u bruto domaćem proizvodu, uravnoteženi proračun, stimulativni i manji porezi, brža privatizacija, restrukturiranje velikih banaka, neefikasnih i prevelikih državnih poduzeća, odgovarajuća pravna legislativa, sve su to problemi koje Hrvatska treba inkorporirati pri definiranju strategije gospodarskog razvoja. Njihovo rješavanje je preduvjet koji bi Hrvatsku na prijelazu tisućljeća po svim važnim pokazateljima trebao dovesti na evropsku razinu. To znači udvostručenje bruto društvenog proizvoda na razinu od 10.000 dolara po glavi stanovnika, uz povećanje stope gospodarskog rasta na razinu višu od 10 posto.

ZAKLJUČAK

Težak proces tranzicije iz centralno planskih na tržišna gospodarstva u punom je zamahu u mnogim zemljama i on je u biti ireverzibilan u svojim najvažnijim dijelovima. Neke zemlje, uključujući većinu onih iz Srednje Europe a posebno Mađarska, krenule su u taj proces ranije negoli zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza. Druge, pak, kao što su baltičke zemlje, učinile su brz napredak zahvaljujući dosljednoj i beskompromisnoj provedbi reforme. Rezultati različitih strategija tranzicije omogućavaju identificiranje prioriteta za reformu koja je u tijeku.

Možda je najvažnije zapažanje kako vrlo ekspanzionistička monetarna i fiskalna politika, kao ona provedena u Bjelorusiji, Rusiji i Ukrajini, nije značajnije smirila veliki pad proizvodnje koji je pratio proces tranzicije. Umjesto toga, takve su politike pogoršale već ionako teške gospodarstvene i socijalne uvjete napuhavajući visoku i nestabilnu inflaciju, tako da su zapravo stimulirale odljev kapitala, obeshrabrile potrebna inozemna ulaganja i usporila prilagodbu. Nasuprot tome, ona gospodarstva koja su uspješno

stabilizirana, sada ponovo otpočinju rasti. Te poraste valjka konsolidirati i brzo obuzdati moguće inflacijske pritiske koji se mogu pojaviti.

Sve zemlje u tranziciji još se uvijek sučeljavaju sa zastrašujućim program strukturnih reformi, usprkos znatnim koracima koji su već učinjeni. Sa smanjenjem gospodarskih poremećaja i s oslobađanjem sredstava za proizvodnu djelatnost, ove su reforme bitne za srednjoročne izgleda za gospodarski rast.

LITERATURA

1. Economic Survey of Europe in 1994.-1995.
2. World Economic Survey 1992./93., United Nations, New York.
3. World Economic and Social Survey 1994., United Nations, New York.
4. World Economic Outlook, svibanj 1994.
5. Restrukturiranje gospodarstva u tranziciji, međunarodna konferencija 7.-9. studeni, 1995. Ekonomski fakultet Zagreb,
6. Poslovna očekivanja za nastupajuću 1995. godinu, Privredni vjesnik br. 2876.
7. Šonje, V.; Opasnost kontroliranog uvoza, Poslovni svijet poduzeća, Večernji list, 29. 11. 1995.
8. Vojnić D., Ekonomija i politika tranzicije u svijetlu aktualnog trenutka i razvojne perspektive, Ekonomski pregled, br. 11 - 12/1993.

Gordana Bujas, PhD

Assistant Professor

Faculty of Economics, Zagreb

THE CROSSROADS OF TRANSITIONAL COUNTRIES

Summary

Looking globally at transitional movement, we can see that production is either stabilizing or commencing to grow in those transitional countries which have succeeded in advancing the furthest in macroeconomic stability. These countries are successful in advancing structural reformations. On the other hand, the constant backwardness in some other transitional countries shows the probability of further worsening economic conditions, caused by the absence of greater efforts towards stabilization and reform. Inflation and budget deficits in these countries are still very high, which contributes to economic instability and inefficiency, to impoverished, susceptible social groups, to siphoning of capital and to prolonged time periods in the conversion to a market economy. This leads to the conclusion that a large number of macroeconomic, adjustmental processes can be expected in the future.

Key words: market economy, transition

ključne riječi: teorija određivanja cijene, rasporodni projektni ulogni troškovi, Amoroso-Robinson formula, diskriminacija cijena, potrošačev višak

Jedan od temeljnih nalaza mikroekonomske teorije je da poduzetnik maksimizira profit kad njegova odluka o razini outputa i prodajne cijene proizvoda zadovolji uvjet $MR=MC$. Slijedom tog nalaza, kvana Robinson izveća je pojam "određivanja cijene" i dala značajan doprinos razradi cijelog sistema analitičkog instrumentarija i teorije određivanja cijene. Opća poruka te teorije je da bi poduzetnik stoga odluku o razini prodajne cijene svog proizvoda trebala temeljiti uvijek na rezultatima analize odnosa između njihovih grančnih troškova, grančnih prihoda i cjenovne elastičnosti potražnje.

Istraživanja nauka određivanja cijena u praksi međutim, pokazuju da većina poduzetnika određuje cijene vlastitih proizvoda bez eksplicitne analize grančnih odnosa. Najčešće tako da im cijena pokriva ukupne prosječne troškove plus izvjestan postotak marže za čist profit, a katkada i tako da za isti proizvod zaračunaju različitim skupinama potrošača, ili svima potrošačima na različitim segmentima tržišta, različitu cijenu.

Naučeno se pitanje, može li se pomiriti ovo protuslovlje između temeljnih poruka mikroekonomske teorije i prakse odlučivanja o cijenama. Stoga će se u nastavku raspraviti tu, najčešće u praksi prisutne, metode određivanja cijena, s namerom da se odredi priroda naznačenog